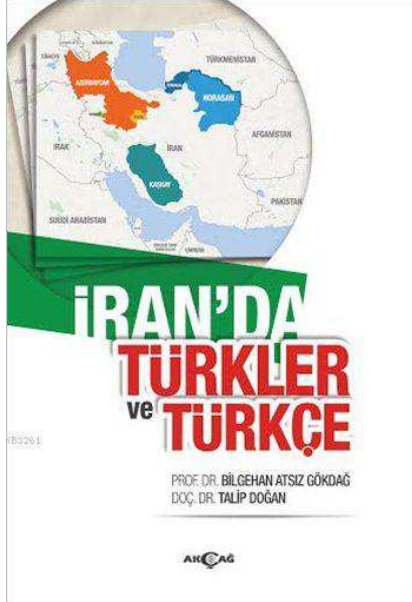

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız- Talip Doğan (2016), **İran'da Türkler ve Türkçe**, Ankara: Akçağ Yayınları, 396 s.

Abdullah MERT*

İran, Türklerin çok eski tarihlerden beri yaşadığı bölgelerden biridir. Oğuzların büyük göçlerine sahne olan İran 11. yüzyıldan itibaren Türklerin hâkimiyetine girmiş, 20. yüzyılın başına kadar da Türklerin egemenliğinde kalmıştır. 80 milyona varan nüfusun yarıya yakınına çeşitli Türk grupları oluşturmaktadır. Bu Türk gruplarının konuştukları varyantlar Azerbaycan, Kaşkay, Sungur, Horasan, Türkmen ve Halaç Türkçeleri gibi isimlerle anılmaktadır. Bunlar arasında Halaç Türkçesi, Eski Türkçe bir takım ses ve şekil özelliklerini değiştirmeden devam ettirmesi ve Altay dil birliği açısından önem arz eden söz başı /h/'leri korumasıyla öne çıkar.

20. yüzyılın başına kadar son bin yılı Türk hâkimiyetinde geçiren İran 1925 yılında Pehlevî ailesinin iktidarı ele geçirmesiyle Farısların kontrolüne girmiştir. Böylece Kaçarlar döneminde Farıslarla eşit vatandaş olarak yaşayan Türkler, Pehlevîler döneminde ikinci sınıf vatandaş konumuna düşmüşlerdir. 1979 yılındaki İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar çok az sayıda Türkçe eserin basılmasına izin verilmiştir. Pehlevî rejiminin Farıslaştırma siyaseti sonucunda sönükleşen ve durağan bir sürece giren Türk dili ve edebiyatının yeniden hayat bulmasında Şehriyar'ın *Héyder Baba'ya Selâm* şiiri büyük rol oynamıştır. Bu şiir adını, Şehriyar'ın doğduğu köyün eteğinde bulunan Haydar Baba Dağı'ndan alır. Şehriyar (1906-1988) ilk şöhretini Farsça yazdığı şiirleriyle kazanmıştır. Türkçe şiirler yazmaya başlaması annesinin Şehriyar'a şiirlerini anlamadığını, kendisinin de anlayabileceği şiirler yazmasını istemesiyle gerçekleşmiştir. *Héyder Baba'ya Selâm* İran Türkleri arasında büyük yankılar uyandırmış, halk tarafından çok sevilen bu şiire İran'da yaşayan Türk grupları tarafından nazireler yazılmıştır.

İran'da Fars yönetimleri boyunca asimilasyon politikaları devam ettirile gelmiştir. Fars rejimi, İran'da kültürel kimlik ve ana dil haklarını savunan

* Araş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, amert@konya.edu.tr

Türkleri Pan-Türkistlik yaparak ülke güvenliğini tehdit etmekle suçlamaktadır. Bu yüzden kültürel hakkını savunan çok sayıda Türk aydını İran hapisanelerinde türlü işkencelere maruz kalmış ve kalmaktadır.

Aşağıda tanıtımını yaptığımız eserden alıntılanan paragraf Farsçanın İran'daki Türkçe varyantlar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Ülkenin resmi dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu ses, şekil, sözdizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığı Tebriz şehrinde Farsça tesirinin yöre ağızındaki etkileri bir hayli fazladır. Resmi dilin sıkıştırması sonucu İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı öngörülmektedir (s. 18).

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ ve Talip DOĞAN tarafından kaleme alınan *İran'da Türkler ve Türkçe* ismini taşıyan bu çalışmada İran'da konuşulan Türkçe varyantlar bir araya getirilerek incelenmiştir. Bu incelemeye (Güney) Azerbaycan Türkçesi ile vücuda getirilen *Héyder Baba'ya Selâm* adlı şiir ve bu şiire İran'daki Türkçe varyantlarla yazılmış nazireler kaynaklık etmiştir. Bu nazireler şunlardır:

- Çay Gereğaç (Kaşkay ve Sungur Türkçesi)
- Yad Olsın (Horasan Türkçesi)
- Ğarri Gürgen (Türkmen Türkçesi)
- Qarşu Baluq (Halaç Türkçesi)

Çalışma 4 ana bölümden meydana gelmiştir: *I. İran Türkleri* (s. 11-18), *II. İran'daki Türkçe Varyantların Sınıflandırılması* (s. 19-23), *III. İran'da Türkçe Varyantlar ve Başlıca Çalışmalar* (s. 24-229), *IV. Dizinler* (s. 231-385).

I. İran Türkleri (s. 11-18): Bu bölümde Türklerin İran'la ilk temaslarına, İran'da yaşayan dinî ve kavmî topluluklara yer verilmiştir. Bunun yanında İran Türklerinin 20. yüzyıl boyunca siyasi ve kültürel anlamda sergiledikleri varlık mücadelelerine de değinilmiştir.

II. İran'daki Türkçe Varyantların Sınıflandırılması (s. 19-23): Bu bölümde Türkçenin İran'da yer alan kolları değerlendirilmiştir. İran coğrafyasında konuşulan Türkçe varyantların T. Tekin, G. Doerfer gibi araştırmacılar tarafından yapılan çeşitli tasniflerine değinilmiştir.

III. İran'da Türkçe Varyantlar ve Başlıca Çalışmalar başlıklı bölümde yer alan varyantlar sırasıyla şunlardır: *Azerbaycan Türkçesi* (s. 26-30), *Kaşkay ve Sungur Türkçesi* (s. 62-118), *Horasan Türkçesi* (s. 119-147), *Türkmen Türkçesi* (s. 148-181), *Halaç Türkçesi* (s. 182-229). Çalışmaya kaynaklık eden şiirler ve bunların incelemesi III. bölümde yer almıştır.

1. Azerbaycan Türkçesi (s. 26-61): Bu bölümde Güney Azerbaycan Türkçesi üstüne yapılan çalışmalara değinilmiş, *Mehemmedhüseyn Şehriyar*'ın kısa hayat hikâyesine yer verilmiştir. *Héyder Baba'ya Selam (Dil Özellikleri)* başlıklı bölümde söz konusu şiir *Ses* ve *Şekil Bilgisi* açısından incelenmiş, söz varlığına ise kitabın son kısmındaki dizinler bölümünde yer ve-

rilmiştir. *Ses Bilgisi* bölümünde *Ünlüler* ve *Ünsüzler* başlıkları altında çeşitli ses olayları ele alınmıştır. *Şekil Bilgisi* bölümünde *İsimler* başlığı altında *İyelik Ekleri* ve *Hâl Ekleri* başlıkları *Fiiller* başlığı altında *Şekil ve Zaman Ekleri*, *Sıfat-fiiller*, *Zarf-fiiller* gibi başlıklar yer almıştır. Bu yöntemin küçük farklarla da olsa diğer şiirlerde de uygulandığı görülmüştür.

Bu bölümün son kısmında 76 kıtadan meydana gelen *Héyder Baba'ya Selam* adlı şiirin çeviri yazılı metni ve Türkiye Türkçesine aktarması yer almıştır. Şiirin çeviri yazılı biçimi bittikten sonra Türkiye Türkçesine aktarmasının yer aldığı görülmektedir. Aktarmanın sonra yer alması metnin Türkiye Türkçesinden de takip edilmesini zorlaştırmıştır. Bu yöntemin diğer şiirlerde de uygulandığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinden takibi kolaylaştırmak için kitabın örneğin, sol tarafındaki sayfasında şiirin çeviri yazılı biçimi, sağ tarafındaki sayfasında aktarması bulunabilirdi. Şiirin ilk kıtası şöyledir:

Héyder Baba, ıldırımlar şaxanda,
Séller, sular şaqğıldıyıp axanda,
Gızlar ona sef bağılyıp baxanda,
Selâm olsun şovketize, élize,
Menim de bir adım gelsin dilize. (s. 42)

Haydar Baba, yıldırımlar çakınca,
Seller, sular çağıldayıp akınca,
Kızlar ona saf bağlayıp bakınca,
Selam olsun şevketinize, ilinize,
Benim de bir adım gelsin dilinize. (s. 52)

2. *Kaşkay ve Sungur Türkçesi* (s. 62-118): Azerbaycan Türkçesi bölümünde başvurulan yöntemin bu bölümde ve bundan sonraki bölümlerde de uygulandığı görülmektedir. Kaşkay ve Sungur Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmalara değinilmiş, ardından *Çay Gereğaç* isimli şiirin yazarı Hüseyin Ali Kaimi (1960-...)’nin kısa öz geçmişine yer verilmiştir. İnceleme kısmında 173 kıtadan oluşan *Çay Gereğaç* adlı şiir *Ses* ve *Şekil Bilgisi* açısından ele alınmıştır. Bölümün sonunda da şiirin çeviri yazılı metni ve Türkiye Türkçesine aktarmasına yer verilmiştir. Şiirin ilk kıtası şöyledir:

Çay Gereğaç, yadıñnâdur çoşardıñ,
Ğış günleri tuğyân édib daşardıñ,
Sél gelenne deve boynu aşardıñ,
İndi birden arâm olub yola gel,
Bir dânuşub beniminden dile gel. (s.75)

Çay Karağaç, hatırındadır çoşardıñ,
Kış günleri çoşup taşardıñ,
Sel gelince deve boynu aşardıñ,
Şimdi birden sakinleşip yola gel,
Bir anlatıp benimle dile gel (s. 97)

3. *Horasan Türkçesi* (s. 119-147): Bu bölümde Eski Oğuz Türkçesi döneminde karşılaşılan “olga-bolga sorunu”nu çözecek anahtar bir varyant konumunda olan Horasan Türkçesinin öne çıkan bir takım özellikleri dile getirilmiş ve bu varyant üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca (1945-...)’nin kısa öz geçmişine değinilmiş, onun tarafından yazılan ve 65 kıtadan meydana gelen *Yad Olsın* adlı şiir *Ses ve Şekil Bilgisi* açısından incelenmiştir. Daha sonra bu şiirin çeviri yazılı biçimine ve Türkiye Türkçesi aktarmasına yer verilmiştir. Şiirin ilk kıtası şöyledir:

Yadımdadı golla kemân elimde,
Gırmız kemer bend bağlydy bilimde,
Çağalığ guvveti ikki dizimde,
Serçe guşıñ dâlısinnen çapardım,
Şexeleriñ layınnen daş atardım. (s. 130)

Hatırımdadır, sapan elimde,
Kırmızı kemer bağlydy belimde,
Çocukluk gücü iki dizimde,
Serçe kuşun arkasından koşardım,
Dalların arasından taş atardım (s. 139)

4. *Türkmen Türkçesi* (s. 148-181): Türkmensahra bölgesinde konuşulmakta olan Türkmen Türkçesinin İran’daki durumu ve bu varyant üzerine yapılan çalışmalar bu kısımda ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, incelenen şiirin yazarı Settar Sovgî (1946-...)’nın hayatı hakkında kısa bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde ise 92 kıtadan oluşan *Ġarrı Gürgen* adlı şiir *Ses ve Şekil Bilgisi* açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Bölüm sonunda da şiirin çeviri yazılı metni ve Türkiye Türkçesine aktarması yer almıştır. Şiirin ilk kıtası şöyledir:

Ġarrı Gürgen, seniñ yâşıñ uzalsın,
Şen ülkâme görnük beryân gözelsiñ,
Menden de bir şaşa ġazâl düzelisin,
Ömür geçib ayrı şalsâ rûzigâr,
Ġoy bizden bir nişân ġalsın yâdigâr (s. 158)

Yaşlı Gürgen, senin ömrün uzun olsun,
Sen ülkeme suret veren güzelsin,
Benden de sana bir şiir yazılsın,
Ömür geçip ayrı düşürse de hayat,
Bırak bizden de bir hatıra, nişan olsun. (s. 170)

5. *Halaç Türkçesi* (s. 182-229): Halaç Türkçesi bölümünün giriş kısmında Halaç Türklerinin ve Halaç isminin kökenine dair ileri sürülen görüşlerin yanında Halaçların nerede, kaç köyde yaşadıkları ve tahminî nüfusları ele alınmıştır. Ayrıca kelime başı /h/ sesinin korunmasına, Eski Türkçe ile Halaç Türkçesinin ortaklaştığı bir takım ses ve şekil bilgisi özelliklerine (ayrılma hâli eki olarak +dA’nın kullanılması, söz için /d/’nin değişmeden kal-

ması gibi) de değinilmiştir. Son olarak, Halaç Türkçesiyle vücuda getirilen metinler hakkında bilgi verilmiş ve Halaç Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra Ali Asker Cemrasi (1967-...)'nin yazdığı 114 kıtadan oluşan *Qarşu Baluq* adlı şiir *Ses ve Şekil Bilgisi* açısından ele alınmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de son kısımda şiirin çeviri yazılı metni ve Türkiye Türkçesine aktarması yer almıştır. Şiirin ilk kıtası şöyledir:

Qarşu baluq, baluqqa sen qarşussayn,
Bizde yirâq Duna'qa sen gönşussayn,
Yargéyib'çe yatgullariyn gâşusayn,
Qarşu üstünde uzâq vaqdaq yöllarqa,
Gumru uçar hénde gonar gullarqa (s. 200)

Karşı köy, sen köyün karşısındasın,
Bizden uzakta olan Duna Dağı'na sen komşusun,
Yargeyib'de yatanların sen kaşısın,
Karşı köyün dağının üstünden hasretle yollara bakalım,
Kumrular uçar, yine gelir güllere konar (s. 215)

Kitabın son kısmını *Dizinler* (s. 231-385) bölümü oluşturmuştur. Bu kısımda yukarıda isimleri geçen şiirlerin söz varlığı yer alır. Genel olarak ağız çalışmalarında seçilen bazı sözcüklerin anlamlarına yer veren dizinler (sözlükler) yer alırken bu çalışmada tüm sözcüklerin bağlamsal olarak anlamlarıyla birlikte dizine alındığı görülmektedir.

Türkiye Türkolojisinde gerek tarihî gerekse de çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili önemli çalışmalar vücuda getirilmiş ve getirilmeye de devam etmektedir. Ancak Türkiye'den sonra en çok Türk'ün yaşadığı İran'da konuşulan Türkçe varyantlar için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. İran'daki Türklük gözlerin yumulduğu alanlardan biri olarak kalmıştır. Bu açıdan *İran'da Türklük ve Türkçe* isimli çalışma İran'da yer alan Türkçe varyantları bir arada ele alması ve bu varyantların küçük gramerlerini içermesi bakımından, Türkiye Türkolojisi için önemli bir hizmet olarak öne çıkmaktadır. Bu vesileyle eserin yazarları Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ ve Doç. Dr. Talip DOĞAN'ı tebrik eder, İran'la ilgili çalışmalarının devamını beklediğimizi belirtmek isteriz.